

קרקוב

(Krakow; אנגלית: Cracow; גרמנית: Krakau; בפי היהודים: קראקא, וביידיש: קראקע). עיר בדרום פולין, השלישית בגודלה במדינה ומן העתיקות בעירה. ידועה למן המאה השמינית, ובמאה ה-11 נהיתה למושב נסיכי פולין. ב-1320-1596 היתה ק' בירת ממלכת פולין.

מתחילת המאה ה-14 היתה בק' אחת מהקהילות היהודיות החשובות ביותר באירופה. בשנת 1495 גורשו היהודים מק' לעיר החדשה שנבנתה סמוך לק' ושמה קאז'מייז' (Kazimierz; בפי היהודים קוזמיר). במרוצת הזמן הפכה קאז'מייז' לשכונתה של ק'. תולדות יהודי קאז'מייז' וק' קשורות זו בזו. בשנת 1867 הורשו היהודים לגור בכול חלקי העיר. מאז ימי-הביניים היתה ק' מרכז רוחני ותרבותי יהודי מן החשובים באירופה. בה פעל הפוסק, ראש הישיבה, הפילוסוף והמדען ר' משה איסרלש (הרמ"א) (1520-1572). בשנת 1553 נבנה בית-הכנסת הנודע על שמו של הרמ"א. בשנת 1534 נוסד בק' בית-דפוס עברי. הקהילה היהודית בק' סבלה רבות בעת פלישת השוודים בשנים 1655-1657, אך לאחר שחרור העיר התאוששה לאט לאט. ב-1815-1846 היתה ק' וסביבתה רפובליקה חופשית והקהילה התפתחה. ב-1846-1918 היתה ק' חלק מגליציה שבשלטון אוסטריה, וקהילת ק' הגיעה אז להישגים ניכרים. בעיר הוקמו כמה מוסדות תרבות וחברה יהודיים, והחשובים ביניהם היו הגימנסיה העברית (1908), בית-החולים היהודי, האגודה היהודית לספורט (1910) והתיאטרון העממי (1898).

בפולין העצמאית (1918-1939) ניהלה הקהילה חיי תרבות וחברה ערים ביותר. בשנת 1926 הוקם תיאטרון יהודי קבוע. יהודים היו כרבע מכלל הסטודנטים באוניברסיטה היאגילונית (Uniwersytet Jagiellonski) שבק'. בין הדמויות הפוליטיות הבולטות ביותר היה ד"ר יהושע טהון, שבשנים 1919-1935 היה ציר ב'סים' (פרלמנט) הפולני. בק' יצר המשורר מרדכי ג'בירטיג. בשנים שלפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה סבלה הקהילה היהודית מהתגברות האנטישמיות.

בשנת 1540 ישבו בק' 2,100 יהודים, בשנת 1772 כ-4,000, בשנת 1880 כ-20,000 (כשליש מכלל אוכלוסיית העיר), בשנת 1900 25,000 ובשנת 1921 45,000. ערב פרוץ מלחמת-העולם השנייה היו בק' כ-60,000 יהודים מכלל כרבע מיליון תושביה.

תחילת הכיבוש הנאצי

ב-6 בספטמבר 1939 כבש הצבא הגרמני את ק' ומיד החל גל רדיפות היהודים, שאורגן בעיקר בידי האינזצקומנדו 2/1, בפיקודו של אוברשטורמבנפירר מקס גרוסקופף. ב-26

באוקטובר 1939 הכריזו שלטונות הכיבוש של ק' לבירת הגנרלגוברנמן, והדבר גרם את הגברת ההתעללויות ביהודים. בק' הונהגו כול הצווים האנטי-יהודיים שפירסמו שלטונות הגנרלגוברנמן.

בראשית הכיבוש התארגן הוועד היהודי, וביום 28 בנובמבר 1939 הוכרז ליודנרט. יושב-ראש היודנרט היה ד"ר מרק *ביברשטין וסגנו היה ד"ר וילהם גולדבלאט. בקיץ 1940 נאסרו שניהם בידי הגסטפו וליושב-ראש היודנרט מונה ד"ר ארטור רוזנצווייג. בימים 5-6 בדצמבר 1939 ניהלו הגרמנים מיבצע טרור מקיף בשכונות היהודיות, בעיקר במטרה לגזול רכוש יהודים בהיקף גדול. באותם ימים הועלו באש גם מספר בתי-כנסת. ביום 1 במאי 1940 פורסם צו האוסר על היהודים להופיע בשדרות ובכיכרות המרכזיות של העיר. באותו חודש החל גירוש יהודי ק' לעיירות הסביבה. עד מרס 1941 גורשו כ-40,000 יהודים, ובעיר נשארו כ-11,000 יהודים בלבד. בעת הגירוש נשדד כול רכושם של המגורשים.

הגטו

ב-3 במרס 1941 הוציא מושל מחוז ק' אוטו וכטר, צו בדבר הקמת הגטו, והוא הוקם בשכונה הדרומית של העיר פודגוז'ה (Podgorze). ב-20 במרס 1941 נסגר הגטו, מוקף חומה וגדר תיל. שטח הגטו היה רק 600X400 מ', מחולק לשניים על-ידי הרחוב לימאנובסקי (Limanowskiego). נוסף ליהודים שנשארו בק' גורשו לגטו גם כמה אלפי יהודים מן הקהילות הסמוכות, בעיקר מסקווינה (Skawina) וייליצ'קה (Wieliczka) וראבקה (Rabka). בסוף 1941 היה מספר הכלואים בגטו, ובכללם המגורשים מן הסביבה, כ-18,000 נפש. הבעיה החמורה ביותר היתה הצפיפות (ארבע-חמש נפשות בחדר מגורים אחד), וכתוצאה מכך תנאים סניטריים ירודים.

בגטו פעלו מספר מוסדות שניסו להקל את מצוקתם של הכלואים בו. החשובים ביניהם היו הארגון לעזרה הדדית JSS (Jüdische Soziale Selbsthilfe; אחר-כך Jüdische JUS; Unterschtuzungstelle) והארגון לעזרת הילדים 'צנטוס' (CENTOS, Centralne) (Towarzystwo Opieki Nad Sierotami).

הגרמנים הקימו בגטו מספר מפעילים במטרה לנצל את כוח העבודה הזול של הכלואים בו. כמה מאות יהודים עבדו גם במפעלים מחוץ לגטו ויום יום היו יוצאים וחוזרים בליווי המשמר. ב-19 במרס 1942 ניהלו הגרמנים פעולת טרור בתוך הגטו שכונתה 'האקציה נגד אנשי הרוח', (Intelligenz Aktion). במיבצע ההוא הוציאו מן הגטו כ-50 אנשים ידועי שם בולטים בגטו, הם הובאו ל*אושוויץ ושם נרצחו.

השילוחים

בסוף מאי 1942 פתחו השלטונות הגרמניים בשילוחים מגטו ק' למחנות השמדה. ב-28 במאי 1942 נסגר הגטו באופן הרמטי והחלה האקציה. נטלו בה חלק כוחות מיוחדים של הגסטפו, ה'שוצפוליצי' (Schutzpolizei) ויחידה של ופן ס"ס, שהיתה מוצבת בדמביצה (Debica). האקציה נמשכה עד 8 ביוני 1942 ובסיומה הוצאו למחנה ההשמדה ב'בלז' כ-6,000 יהודים, וכ-300 נורו במקום. בין הקורבנות היה המשורר מרדכי גבירטיג ויושב-ראש היודנרט ארטור רוזנצוויג, שסירב לציית להוראות הגרמנים. היודנרט חוסל, ובמקומו הקימו השלטונות הגרמניים את הקומיסאריאט ובראשו דוד גוטר. בין אותם שנורו למוות בתוך הגטו היה הצייר הידוע אברהם נוימן.

אחרי האקציה צומצם שטח הגטו למחציתו. עדיין נשארו בגטו כ-12,000 נפש. באמצע אוקטובר 1942 נדרש הקומיסאריאט היהודי לערוך רשימה של 4,000 תושבי הגטו לעוד גירוש. כאשר לא נענתה דרישתם, פתחו הגרמנים ב-27-28 באוקטובר 1942 באקציה שנייה בשיטות טרור המקובלות בעת השילוחים, הוציאו כ-7,000 יהודים מן הגטו וכ-600 נורו במקום. רוב המוצאים מן הגטו הובאו למחנה ההשמדה בלז' וחלקם לאושוויץ. בעת האקציה ההיא חוסלו בית-החולים, בית-הזקנים ובית-היתומים שהיו ברחוב יוזפינסקה (Josefinska). אחרי האקציה שוב צומצם שטח הגטו וחולק לשניים: בחלק A היו העובדים ובחלק B שאר הכלואים בגטו.

ב-13 במרס 1943 הועברו יושבי גטו A, כ-2,000 במספר, למחנה *פלושוב. למחרת היום, ב-14 במרס, התקיימה אקציה לחיסול גטו B. כ-2,300 יהודים הובאו למחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו ושם נרצחו בתאי הגזים וכ-700 נורו במקום. מבין אותם שנשלחו לפלושוב שרדו כמה מאות בלבד.

תנועת ההתנגדות

מראשית קיומו פעלו בגטו ק' ארגוני מחתרת, והבולטים ביניהם תנועות-הנוער 'עקיבא' וה'שומר הצעיר'. תחילה התמקדה הפעילות במישור החינוכי ובעזרה הדדית. המחתרת היהודית הוציאה עיתון, 'החלוץ הלוחם'. באוקטובר 1942 הוקם ארגון מאוחד, ה'ארגון היהודי הלוחם', אשר שם לו למטרה מאבק חמוש עם הכובש הנאצי. בראש הארגון עמד העשק (צבי) *באומינגר, אהרן *ליבסקינד, גולה מירה, שמשון *דרנגר וטובה (גוסטה) *דרנגר (דוידסון). 'הארגון היהודי הלוחם' החליט שלא לעסוק בהכנות למרד בתוך הגטו, בהערכה כי בשטח המצומצם של הגטו אין סיכויים כלשהם למאבק חמוש. לעומת זאת הוחלט להעביר את הלחימה לצד ה'ארי' של העיר. בהתאם לכך נעשו כעשר פעולות קרב מחוץ לגטו. המפורסמת ביותר היתה ההתקפה ביום 22 בדצמבר 1942 על בית-הקפה 'ציגאנריה')

Cyganeria) במרכז העיר, שהיה מקום מפגש של קצינים גרמנים. בפעולה ההיא נהרגו 11 גרמנים ו-13 נפצעו.

נעשו גם נסיונות לפתח פעילות פרטיזנים בסביבה, אך הם נתקלו בקשיים עקב בדידותו של ה'ארגון היהודי הלוחם' ועוינותן של הקבוצות המקומיות של ה'ארמיה קריובה, שלא ראו בעין יפה את פעילות הפרטיזנים היהודים. לאחר אבידות כבדות החליטו אפוא שרידי הארגון בסתיו 1944 לחצות את הגבול לסלובקיה ומשם להונגריה. הניסיון הצליח ולוחמי ה'ארגון היהודי הלוחם' מק' המשיכו בבודפשט את הפעילות המחתרתית במסגרת הארגון של 'הנוער הציוני'.

בצד ה'ארי' שבעיר ק' פעל מאביב 1943 סניף של המועצה לעזרת היהודים *ז'גוטה', אשר בראשו עמד העסקן של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית סטניסלב דוברובולסקי. פעילות נמרצת בסניף ניהלה הנציגה של הציבור היהודי מרים הוכברג-פלג, שכינויה המחתרתית היה מאריה מאריאנסקה. הסניף עזר לכמה מאות יהודים שהצליחו להימלט מן הגטו.

אחרי המלחמה התיישבו לתקופה קצרה בק' כ-4,000 ניצולי הגטאות והמחנות, רובם מק' וערי הגליל. בשנת 1946 השתקעו בה אלפים מבין החוזרים מברית-המועצות, שאליה נמלטו בתחילת המלחמה, ומספר היהודים בק' גדל לכ-10,000. בק' הוקמו מספר מוסדות יהודיים, ובין החשובים בהם היה סניף של הוועדה ההיסטורית היהודית (לימים – המכון היהודי להיסטוריה בורשה, ראה *מרכזי תעוד), שבראשו עמדו יוסף וולף ומקסימיליאן בורוכוביץ-בורוויץ.

כבר בשנים 1947-1951 היגרו רוב היהודים עקב גלי האנטישמיות. אחרי שנת 1968 נשארו בק' כמה עשרות יהודים בלבד.